

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
DAWNIEJ INSTYTUT HISTORII KULTURY MATERIALNEJ PAN

KWARTALNIK
HISTORII KULTURY
MATERIALNEJ

ROK LXV

WARSZAWA 2017

NR 3

REDAKCJA I KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor — Elżbieta Mazur (IAE PAN)
Zastępcy Redaktora — Magdalena Bis (IAE PAN), Martyna Milewska (IA UW)
Sekretarze Redakcji — Jakub Kosiorek (IAE PAN), Ludmiła Paderewska (IAE PAN *emeritus*)
Członkowie Komitetu — Maria Bogucka (IH PAN *emeritus*), Jarosław Dumanowski (UMK),
Andrzej Janeczek (IAE PAN), Jan Klápště (Univerzita Karlova w Pradze),
Andrzej Klonder (IAE PAN), Elżbieta Kowalczyk-Heyman (IA UW *emeritus*),
Jerzy Kowalczyk (ISz PAN *emeritus*),
Jerzy Kruppé (IA UW *emeritus*), Raimo Pullat (Tallinn University *emeritus*),
Wojciech Szymański (IAE PAN *emeritus*), Andrzej Wyrobisz (IHS UW *emeritus*)

Adres Redakcji:
„Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”
00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105, pok. 121
Adres strony internetowej: www.iaepan.edu.pl
(zakładka: Wydawnictwa → Kwartalnik Historii Kultury Materialnej)
e-mail: kwartalnik@iaepan.edu.pl
tel. 22 620 28 84 w. 146

Wydawca:
Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk
00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105
e-mail: director@iaepan.edu.pl
tel. 22 620-28-84

Wykaz recenzentów artykułów opublikowanych w roczniku 2016:

Jerzy Kruppé (Uniwersytet Warszawski)
Marta Młynarska-Kaletyn (IAE PAN)
Maria Nietyksza (Uniwersytet Warszawski)
Patrycja Prządka-Giersz (Uniwersytet Warszawski)
Piotr Taracha (Uniwersytet Warszawski)
Jerzy Urwanowicz (Uniwersytet w Białymstoku)

Skład i łamanie:
Krzysztof Anuszewski, tel. 22 629 44 78

Druk i oprawa:
Partner Poligrafia sp. z o.o.
ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

Nakład 300 egz. Arkuszy wydawniczych 13,5. Papier offset 80 g.
Oddano do składania w sierpniu 2017 r., druk ukończono
w październiku 2017 r.

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

M i r o s ł a w M a r c i n k o w s k i, Wyroby fajansowe z manufaktur w Królewcu (koniec XVII–początek XIX w.)	295
J o a n n a D ą b a l, Angielskie fajanse dekorowane motywem wierzby (<i>Willow pattern</i>) w świetle badań archeologicznych w Gdańsku	309
A n d r z e j K o w a l c z y k, Znaleźiska nowożytnych naczyń kamionkowych z badań wykopaliskowych z terenu Polski	319
E w e l i n a W i ę c e k, Butelki kamionkowe znalezione na terenie Apteki Królewskiej w Warszawie	331
A l e k s a n d r a L i s, Zasób źródeł archeologicznych dla studiów nad garncarstwem nowożytnym na Mazowszu	343
N a t a l i a R u d y k a, Kołty jako element sztuki jubilerskiej dawnej Rusi. Stan i perspektywy badań	353
M a g d a l e n a B i s, Nowożytne naczynia szklane znalezione w Warszawie — możliwości i ograniczenia badań	371
E l ź b i e t a M a z u r, Warszawa przełomu XIX i XX wieku we wspomnieniach pań z kręgu zamożnej inteligencji — Jadwigi Waydel-Dmochowskiej i Stefanii Podhorskiej-Okolów	397

RECENZJE

<i>Partizipative Erinnerungsräume. Dialogische Wissensbildung in Museen und Ausstellungen</i> , red. Felix Ackermann, Anna Boroffka, Gregor H. Lersch — Camilla Badstübner-Kizik, Edmund Kizik	407
Piotr Plisiecki, <i>Młyny wodne w województwie lubelskim (do schyłku XVI wieku)</i> — Elżbieta Kowalczyk-Heyman, Tomasz Związek	410
Marian Surdacki, <i>Opieka społeczna w Polsce do końca XVIII wieku</i> — Tadeusz Srogosz	420
Maciej Trzeciecki, <i>Ceramika płocka między XI a XIX wiekiem. Studium archeologiczne</i> — Dariusz Poliński	423

SPRAWOZDANIA I ZAPISKI

Mariusz Lubczyński, <i>Szlachta powiatu ksiąskiego za ostatnich Jagiellonów. Struktura majątkowa</i> — Piotr Kardys	431
Daria Bręczewska-Kulesza, Agnieszka Wysocka, <i>Sielanka bydgoska „dzielnica ogród”</i> — Elżbieta Mazur	433

KRONIKA NAUKOWA

Mazowieckie Spotkania Archeologiczne. Spotkanie 3 — „Archeologia i historia żydowskiego Mazowsza”, Warszawa, 21 marca 2017 r. — K a l i n a S k ó r a 435

Andrzej Kowalczyk

Znaleziska nowożytnych naczyń kamionkowych z badań wykopaliskowych z terenu Polski

W trakcie prac archeologicznych na obiektach późnośredniowiecznych i młodszych wśród ułamków naczyń znajdują się także fragmenty kamionek¹. Stanowią one już od ponad czterdziestu lat przedmiot zainteresowania zwiększającego się z dekady na dekadę grona polskich archeologów badających czasy historyczne². Systematycznie przybywa publikacji przedstawiających kamionkę, szczególnie z miejsc, w których odkrywana jest ona w znacznych ilościach. Natomiast w opracowaniach zbiorów, w których kamionka występuje w postaci pojedynczych, niewielkich, często mało charakterystycznych ułamków, zabytki te zazwyczaj nie są traktowane z należytą uwagą. Wówczas o odkryciu ich fragmentów dowiadujemy się z mało konkretnych komunikatów, np. odkryto także kilka fragmentów kamionki. A przecież obecność tego typu ceramiki, nawet w pojedynczych egzemplarzach, pozwala na dokładniejsze poznanie ich użytkowników³.

Od niemal dwudziestu lat rośnie znacznie liczba badanych nowożytnych ośrodków produkujących naczynia kamionkowe, szczególnie w zachodniej Saksonii⁴, na Łużycach⁵ i Dolnym

¹ Na potrzeby niniejszego opracowania do ceramiki kamionkowej zaliczono również nowożytne naczynia protokamionkowe i prawiekamionkowe: B. Glinkowska, współprac. M. Karpiński, T. Orawiec, T. Szwed, *Analiza formalna ceramiki ze stanowiska przy ul. Piaskowej w Bolesławcu*, [w:] *U źródeł bolesławieckiej ceramiki. Bolesławiec jako jeden z ośrodków garncarstwa środkowoeuropejskiego od XV do XVII w.*, red. A. Bober-Tubaj i in., Jelenia Góra 2012, s. 34; S. Krabath, *Europejskie ośrodki produkcji kamionki we wczesnych czasach nowożytnych*, [w:] *U źródeł bolesławieckiej ceramiki...*, s. 263.

² Por. A. Kowalczyk, *Ceramika kamionkowa w Polsce. Badania archeologiczne w ostatnim dwudziestolecu*, [w:] *Archeologia Miast Pomorza w kontekście ziem polskich*, red. G. Nawrońska, H. Paner, J. Piekalski, E. Trawicka, Gdańsk 2016, s. 135–138.

³ Por. E. Cnotliwy, *Importy ceramiczne z XVI–XVIII wieku w Szczecinie*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. XXXIII, 1987, s. 242; M. Mackiewicz, *Hanzeatycki Wrocław w świetle wybranych aspektów kultury materialnej*, [w:] *Kultura materialna średniowiecza w Polsce. Życie codzienne przez pryzmat rzeczy*, red. P. Kucypera, S. Wadył, Toruń 2010, s. 215.

⁴ D. Scheidemantel, *Auf den Spuren der Töpferwerkstätten Waldenburger Steinzeug vom Spätmittelalter bis zur frühen Neuzeit*, [w:] *Residenz und Töpferscheibe, 750 Jahre Waldenburg*, red. U. Budig, R. Zenker, Chemnitz 2004, s. 28–45; D. Scheidemantel, T. Schifer, *Waldenburger Steinzeug. Archäologie und Naturwissenschaften*, Dresden 2005.

⁵ G. Oettel, *Muskauer Steinzeug*, „Görlitzer Magazin”, t. 20, 2007, s. 69–78; tenże, *Zur Interpretation von Keramikfunden aus Zittau und Bad Muskau*, [w:] *Keramik in Mitteldeutschland. Stand der Forschung und Perspektiven. 41. Internationales Hafnereisymposium des Arbeitskreises für Keramikforschung in Dresden, Deutschland, vom 21. September bis 27. September 2008*, Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie 57, red. R. Smolnik, Dresden 2012, s. 235–243; H. Klein, *Von der Töpferei zum keramischen Großbetrieb: Die Entwicklung des Muskauer Töpferhandwerks von den Anfängen bis zum 21. Jh.*, [w:] *Keramische Begegnungen: Sachsen-Schlesien-Böhmen*, red. R. Mennicken, Raeren 2010, s. 79–97; A. Kowalczyk, S. Kałagate, *Fragmente von Steinzeuggefäße aus Triebel im Landkreis Sorau in der Woiwodschaft Lebus*, [w:] *Keramische Begegnungen...*, s. 119–126; H. Heinze, H. Klein, S. Krabath, *Bad Muskau — ein bedeutendes Töpferzentrum in der nördlichen Oberlausitz*, [w:] *Ausgrabungen in Sachsen 3*, Dresden 2012, s. 216–219.

Śląsku⁶. Jest to istotne, ponieważ kamionka z tych regionów często znajdowana jest na terenie dzisiejszej Polski, a do niedawna przypisanie znalezisk do wymienionych ośrodków garncarskich było intuicyjne.

W procesie weryfikacji miejsc uznawanych w starszej literaturze za ośrodki produkujące kamionkę, jak również wydzielenia kolejnych centrów produkcyjnych, nieocenione, najbardziej wiarygodne źródło stanowią odpady poprodukcyjne i wyroby pomocnicze do wypału⁷. Głównie dzięki temu wstępnie można było odróżnić kamionkę mużakowską od trzebielskiej⁸, wyodrębnić protokamionkę bolesławiecką produkowaną w końcu XVI–XVII w.⁹, a także zweryfikować stan wiedzy na temat produkcji kamionki w Altenburgu, Annabergu, Dippoldiswalde, Freibergu, Hohenleipisch, Waldenburgu¹⁰. Opracowania naukowe pokazujące asortyment wyrobów kamionkowych z nowo rozpoznanych i zweryfikowanych pozytywnie ośrodków garncarskich umożliwiają precyzyjne wskazanie miejsc produkcji naczyń znajdujących w czasie badań wykopaliskowych, zachowanych w postaci nawet niewielkich fragmentów.

Niniejsze opracowanie jest próbą przedstawienia występowania kamionki nowożytniej na terenie dzisiejszej Polski, podjętą głównie na podstawie publikowanych fragmentów naczyń kamionkowych, datowanych od XVI do końca XVIII w. Zaprezentowane zostaną proporcje jej napływu z poszczególnych rejonów produkcyjnych. W miarę możliwości wskazani zostaną ogólnopolscy użytkownicy.

Ramy chronologiczne nowożytniej ceramiki kamionkowej wyznaczają stulecia XVI i XVIII. W XVI w. produkcja naczyń kamionkowych przechodziła rewolucyjne przemiany. Mistrzowie garncarstwa z Kolonii i Frechen zapoczątkowali bogate zdobnictwo plastyczne naczyń, które szybko zaczęto stosować także w innych ośrodkach produkcyjnych¹¹. Od lat sześćdziesiątych XVIII w. Josiah Wedgwood w Anglii zapoczątkował masową produkcję fabrycznej kamionki białej i brązowej¹². A naczynia te już pod koniec XVIII w. oraz na przełomie XVIII i XIX w. były używane na terenie Polski, na co wskazują ich odkrycia w Gdańsku¹³ i w Poznaniu¹⁴.

Z terenu dzisiejszej Polski informacje o nowożytniej ceramice kamionkowej opublikowano dotychczas z 52 miejscowości (ryc. 1). Analizując mapę jej dyspersji można stwierdzić,

⁶ A. Bober-Tubaj, A. Olejniczak, *Początki bolesławieckiego garncarstwa na podstawie archiwaliów, kronik i opracowań badawczych*, [w:] *U źródeł bolesławieckiej ceramiki...*, s. 13–28; B. Glinkowska, współprac. M. Karpiński, T. Orawiec, T. Szwed, op. cit.; S. Krabath, op. cit.; B. Glinkowska, T. Orawiec, *Katalog bolesławieckiej ceramiki artystycznej z XVIII i XIX w.*, [w:] *Bolesławiecka ceramika artystyczna w XVIII i XIX w.*, red. A. Bober-Tubaj, A. Bojanowska, B. Glinkowska, M. Kügler, J. Kutschera, J. Louda, J. Moniatowicz, T. Orawiec, A. Puk, B. Zázvorková, Bolesławiec–Jelenia Góra 2014, s. 49–52.

⁷ Por. S. Krabath, op. cit., s. 284–297.

⁸ G. Oettel, *Muskauer Steinzeug...*; tenże, *Zur Interpretation von Keramikfunden...*; H. Klein, *Von der Töpferei zum keramischen...*; A. Kowalczyk, S. Kałagate, op. cit.; A. Kowalczyk, *Naczynia kamionkowe z Poznania w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych*, Poznań 2014, s. 38–42.

⁹ A. Bober-Tubaj, A. Olejniczak, op. cit.; B. Glinkowska, współprac. M. Karpiński, T. Orawiec, T. Szwed, op. cit.

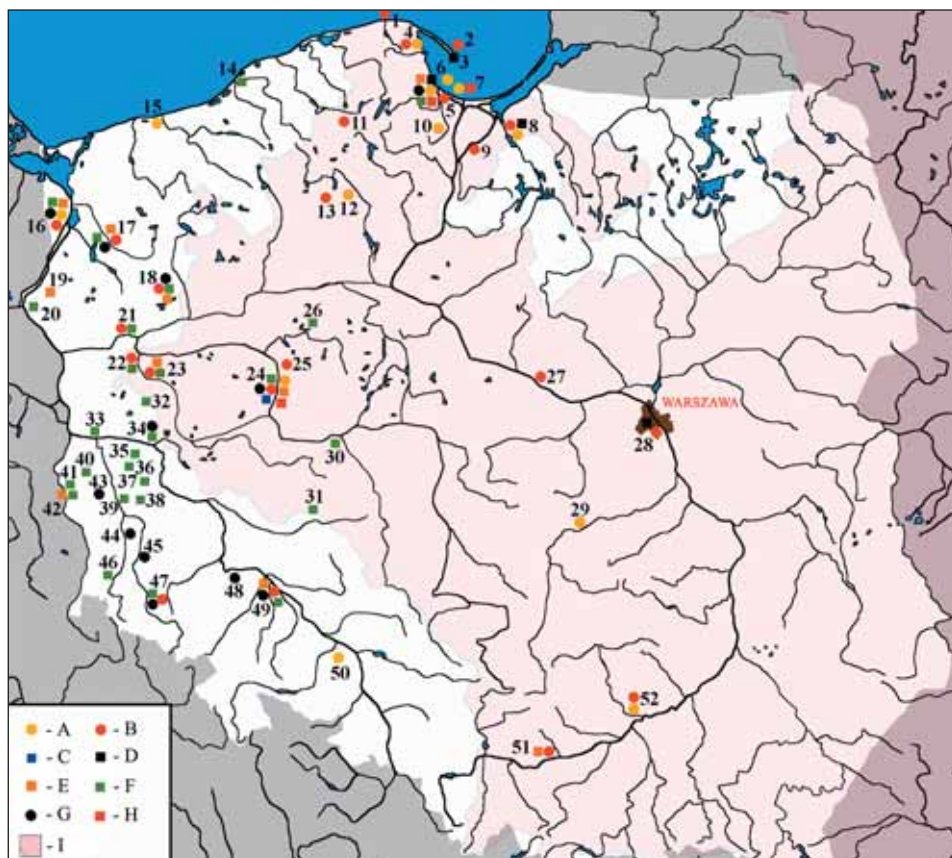
¹⁰ S. Krabath, op. cit., s. 283–297, tam dalsza literatura.

¹¹ T. Nawroński, *Przyczynek do znajomości nowożytnych naczyń kamionkowych (na podstawie wybranego zbioru z Elbląga)*, [w:] *Archaeologia Elbingensis*, t. 2, red. G. Nawrońska, J. Tandecki, Elbląg–Gdańsk 1997, s. 171.

¹² *Ceramika XVIII–XX wieku z kolekcji Wedgwood Museum Trust w Barlaston, Potteries Museum & Art Gallery w Stoke-on-Trent, Nottingham Castle Museum & City Gallery oraz ze zbiorów polskich*, Katalog, red. W. Załęska, Warszawa 2002; J. Dąbal, *Brytyjskie wyroby ceramiczne na gdańskim rynku produktów w XVIII i XIX wieku*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 21, 2013, s. 319–350.

¹³ J. Dąbal, *Brytyjskie wyroby ceramiczne...*, s. 323–324.

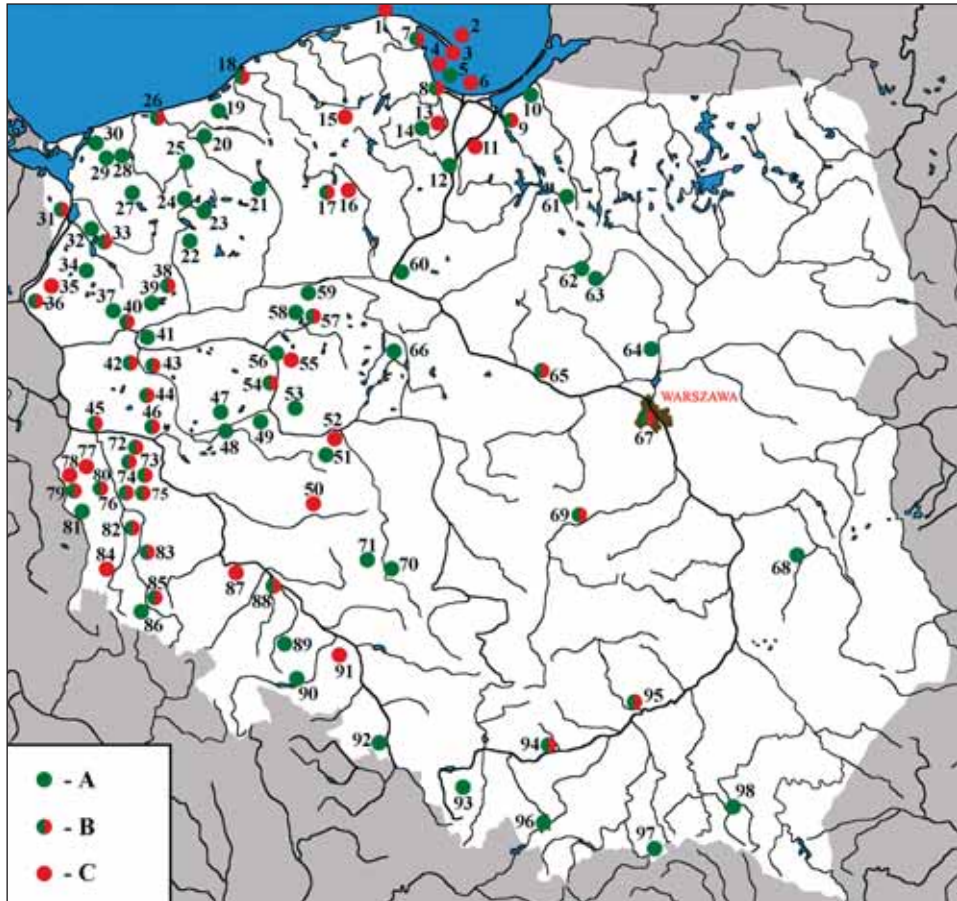
¹⁴ A. Kowalczyk, *Ceramika kamionkowa z Ostrowa Tumskiego w Poznaniu*, [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 6, red. H. Kóćka-Krenz, Poznań 2008, s. 238.

Ryc. 1. Rozmieszczenie znalezisk kamionki nowożytnej na terenie dzisiejszej Polski: A — nadreńska, B — westerwaldzka, C — z Hesji, D — dolnosaksońska, E — saksońska, F — lużycka, G — dolnośląska, H — ze środkowo-zachodniej Anglii; I — kamionka użytkowana w granicach Rzeczypospolitej w XVII w.: 1 — wrak W-32 „General Carleton of Whitby”, 2 — wrak F.34.2, 3 — Hel, 4 — Puck, 5 — Gdańsk, 6 — wrak W-6 „Solen”, 7 — wrak W-27, 8 — Elbląg, 9 — Malbork, 10 — Rębielec, 11 — Bytków, 12 — Chojnice, 13 — Człuchów, 14 — Darłowo, 15 — Kołobrzeg, 16 — Szczecin, 17 — Stargard, 18 — Bierzwnik, 19 — Chojna, 20 — Cedynia, 21 — Gorzów Wielkopolski, 22 — Bledzew, 23 — Międzyrzecz, 24 — Poznań, 25 — Murowana Goślina, 26 — Łekno, 27 — Płock, 28 — Warszawa, 29 — Inowłódz, 30 — Brzostków, 31 — Zduny, 32 — Świebodzin, 33 — Krosno Odrzańskie, 34 — Sulechów, 35 — Zielona Góra, 36 — Ochla, 37 — Kożuchów, 38 — Witków, 39 — Żagań, 40 — Lubsko, 41 — Jagłowice, 42 — Trzebiel, 43 — Żary, 44 — Luboszew, 45 — Bolesławiec, 46 — Lubań, 47 — Siedlęcina, 48 — Środa Śląska, 49 — Wrocław, 50 — Szydłowiec Śląski, 51 — Kraków, 52 — Nowy Korczyn (oprac. A. Kowalczyk)

Fig. 1. The finds of modern-period stoneware across present-day Poland: A — from Rhineland, B — from Westerwald, C — from Hesse, D — from Lower Saxony, E — Saxon, F — Lusatian, G — from Lower Silesia, H — from mid-western England; I — stoneware used in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 17th c.: 1 — shipwreck W-32 *General Carleton of Whitby*, 2 — shipwreck F.34.2, 3 — Hel, 4 — Puck, 5 — Gdańsk, 6 — shipwreck W-6 *Solen*, 7 — shipwreck W-27, 8 — Elbląg, 9 — Malbork, 10 — Rębielec, 11 — Bytków, 12 — Chojnice, 13 — Człuchów, 14 — Darłowo, 15 — Kołobrzeg, 16 — Szczecin, 17 — Stargard, 18 — Bierzwnik, 19 — Chojna, 20 — Cedynia, 21 — Gorzów Wielkopolski, 22 — Bledzew, 23 — Międzyrzecz, 24 — Poznań, 25 — Murowana Goślina, 26 — Łekno, 27 — Płock, 28 — Warszawa, 29 — Inowłódz, 30 — Brzostków, 31 — Zduny, 32 — Świebodzin, 33 — Krosno Odrzańskie, 34 — Sulechów, 35 — Zielona Góra, 36 — Ochla, 37 — Kożuchów, 38 — Witków, 39 — Żagań, 40 — Lubsko, 41 — Jagłowice, 42 — Trzebiel, 43 — Żary, 44 — Luboszew, 45 — Bolesławiec, 46 — Lubań, 47 — Siedlęcina, 48 — Środa Śląska, 49 — Wrocław, 50 — Szydłowiec Śląski, 51 — Kraków, 52 — Nowy Korczyn (compiled by A. Kowalczyk)

że jest ona rejestrowana przede wszystkim w zachodniej Polsce i w miejscowościach nadbałtyckich. Natomiast na pozostałym obszarze kraju fragmenty kamionki odkrywane są w pojedynczych punktach. Rozmieszczenie znalezisk na obszarze dzisiejszej Polski pokrywa się mniej więcej z zasięgiem występowania kamionki późnośredniowiecznej (ryc. 2). A przecież mogłoby się wydawać, że jej obecność w czasach nowożytnych powinna być znacznie szersza. Chociażby dlatego, że znacznie zwiększyła się liczba miejsc, w których ją produkowano, oraz ze względu na bliskość ośrodków garncarskich zlokalizowanych na Dolnym Śląsku i Łużycach. Stwierdzono również, że dotychczas kamionkę późnośredniowieczną opublikowano ze znacznie większej liczby miejscowości, co jest związane z ciągle niezadowalającym stanem publikacji kamionki nowożytnej.

Kamionkę nowożytną w zdecydowanej większości odkryto w obrębie miast (ponad 49%) (ryc. 3), często jest też spotykana w klasztorach (ponad 14%) i na zamkach (12,28%). Poza tym pozyskano ją w trakcie badań wykopaliskowych pałaców, wraków statków zatopionych u wybrzeży Polski, osad wiejskich, wież rycerskich, w pojedynczych przypadkach dworów, karczem, a także przy relikwach szubienicy za miastem Lubań na Dolnym Śląsku¹⁵.

¹⁵ K. Grenda, M. Paternoga, D. Wojtucki, *Średniowieczna szubienica w Lubaniu w świetle badań archeologicznych w 2003 roku*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 46, 2004, s. 193, ryc. 10:2, ryc. 71.

Ryc. 2. Rozmieszczenie znalezisk kamionki późnośredniowiecznej i nowożytnej na terenie dzisiejszej Polski: A — kamionka późnośredniowieczna, B — kamionka późnośredniowieczna i nowożytna, C — kamionka nowożytna. 1 — wrak W-32 „General Carleton of Whitby”, 2 — wrak F.34.2, 3 — Hel, 4 — wrak W-6 „Solen”, 5 — wrak W-5 „Miedziowiec”, 6 — wrak W-27, 7 — Puck, 8 — Gdańsk, 9 — Elbląg, 10 — Frombork, 11 — Malbork, 12 — Gniew, 13 — Rębielecz, 14 — Skarszewy, 15 — Bytów, 16 — Chojnice, 17 — Człuchów, 18 — Darłowo, 19 — Koszalin, 20 — Białogard, 21 — Szczecinek, 22 — Kalisz Pomorski, 23 — Złocieniec, 24 — Drawsko Pomorskie, 25 — Świdwin, 26 — Kołobrzeg, 27 — Dobra Nowogardzka, 28 — Trzygłów, 29 — Golczewo, 30 — Kamień Pomorski, 31 — Szczecin, 32 — Kołbacz, 33 — Stargard, 34 — Pyrzyce, 35 — Chojna, 36 — Cedynia, 37 — Mironice, 38 — Bierzwnik, 39 — Strzelce Krajeńskie, 40 — Gorzów Wielkopolski, 41 — Nowe Polichno, 42 — Bledzew, 43 — Międzyrzecz, 44 — Lublin, 45 — Świebodzin, 46 — Krosno Odrzańskie, 47 — Sulechów, 48 — Grodzisk Wielkopolski, 49 — Ziemini, 50 — Kościan, 51 — Zduny, 52 — Jarocin, 53 — Brzostków, 54 — Żerniki, 55 — Poznań, 56 — Murowana Goślina, 57 — Radzim, 58 — Łekno, 59 — Wągrowiec, 60 — Piń, 61 — Ostróda, 62 — Działdowo, 63 — Narzym, 64 — Pułtusk, 65 — Płock, 66 — Strzelno, 67 — Warszawa, 68 — Lublin, 69 — Inowłódz, 70 — Bolesławiec nad Prosną, 71 — Kępno, 72 — Zielona Góra, 73 — Ochla, 74 — Kozuchów, 75 — Witków, 76 — Żagań, 77 — Lubsko, 78 — Jagłowice, 79 — Trzebiel, 80 — Żary, 81 — Przewóz, 82 — Luboszów, 83 — Bolesławiec, 84 — Lubań, 85 — Siedlęcina, 86 — Jelenia Góra, 87 — Środa Śląska, 88 — Wrocław, 89 — Góra Gromnik, 90 — Nysa, 91 — Szydłowiec Śląski, 92 — Racibórz, 93 — Bielsko-Biała, 94 — Kraków, 95 — Nowy Korczyn, 96 — Spytkowo, 97 — Muszyna, 98 — Krosno (oprac. A. Kowalczyk)

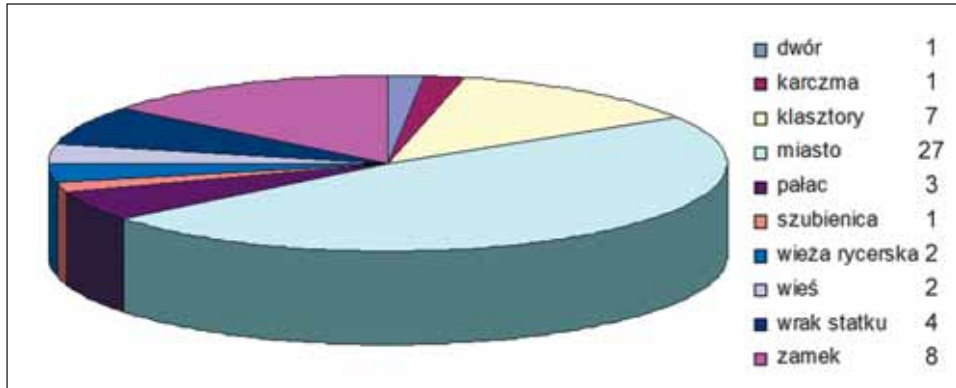
Fig. 2. The finds of late-mediaeval and modern-period stoneware across present-day Poland:

A — late-mediaeval stoneware, B — late-mediaeval and modern-period stoneware, C — modern-period stoneware. 1 — shipwreck W-32 *General Carleton of Whitby*, 2 — shipwreck F.34.2, 3 — Hel, 4 — shipwreck W-6 *Solen*, 5 — shipwreck W-5 *Miedziowiec*, 6 — shipwreck W-27, 7 — Puck, 8 — Gdańsk, 9 — Elbląg, 10 — Frombork, 11 — Malbork, 12 — Gniew, 13 — Rębielecz, 14 — Skarszewy, 15 — Bytów, 16 — Chojnice, 17 — Człuchów, 18 — Darłowo, 19 — Koszalin, 20 — Białogard, 21 — Szczecinek, 22 — Kalisz Pomorski, 23 — Złocieniec, 24 — Drawsko Pomorskie, 25 — Świdwin, 26 — Kołobrzeg, 27 — Dobra Nowogardzka, 28 — Trzygłów, 29 — Golczewo, 30 — Kamień Pomorski, 31 — Szczecin, 32 — Kołbacz, 33 — Stargard, 34 — Pyrzyce, 35 — Chojna, 36 — Cedynia, 37 — Mironice, 38 — Bierzwnik, 39 — Strzelce Krajeńskie, 40 — Gorzów Wielkopolski, 41 — Nowe Polichno, 42 — Bledzew, 43 — Międzyrzecz, 44 — Lublin, 45 — Świebodzin, 46 — Krosno Odrzańskie, 47 — Sulechów, 48 — Grodzisk Wielkopolski, 49 — Ziemini, 50 — Kościan, 51 — Zduny, 52 — Jarocin, 53 — Brzostków, 54 — Żerniki, 55 — Poznań, 56 — Murowana Goślina, 57 — Radzim, 58 — Łekno, 59 — Wągrowiec, 60 — Piń, 61 — Ostróda, 62 — Działdowo, 63 — Narzym, 64 — Pułtusk, 65 — Płock, 66 — Strzelno, 67 — Warszawa, 68 — Lublin, 69 — Inowłódz, 70 — Bolesławiec nad Prosną, 71 — Kępno, 72 — Zielona Góra, 73 — Ochla, 74 — Kozuchów, 75 — Witków, 76 — Żagań, 77 — Lubsko, 78 — Jagłowice, 79 — Trzebiel, 80 — Żary, 81 — Przewóz, 82 — Luboszów, 83 — Bolesławiec, 84 — Lubań, 85 — Siedlęcina, 86 — Jelenia Góra, 87 — Środa Śląska, 88 — Wrocław, 89 — Góra Gromnik, 90 — Nysa, 91 — Szydłowiec Śląski, 92 — Racibórz, 93 — Bielsko-Biała, 94 — Kraków, 95 — Nowy Korczyn, 96 — Spytkowo, 97 — Muszyna, 98 — Krosno (compiled by A. Kowalczyk)

Najwięcej pojemników kamionkowych, wyłączając ośrodki produkcyjne (m.in. w Bolesławcu, Trzebielu), odkryto w największych miastach portowych Pomorza (takich jak Gdańsk, Elbląg, Szczecin), ich udział w zbiorach znacznie przekracza 1%. Na przykład w Gdańsku, przy ulicy Szafarnia 6, 8a, 8b, 9 oraz Angielska Grobla 1, kamionka stanowi 12% ogółu fragmentów naczyń, których datowanie określono na XVI–XVII w.¹⁶ Natomiast na podstawie znalezisk kamionek wzmiankowanych w publikacjach można stwierdzić, że do miejscowości położonych w głębi lądu, znacznie oddalonych od ośrodków garncarskich i strefy nadmorskiej, te nowożytne wyroby docierały w ograniczonych ilościach, a ich średni udział nie przekracza 1% całości zbiorów. Np. w Poznaniu kamionka nowożytna stanowi mniej niż 1% ogółu ułamków ceramiki wydobytych w trakcie badań wykopaliskowych na terenie miasta¹⁷. W Warszawie z badań

¹⁶ J. Dąbal, *Naczynia kamionkowe na stołach w XVI i XVII wieku. Wybór źródeł pozyskanych w efekcie badań archeologicznych*, [w:] *Historia naturalna jedzenia. Między antykiem a XIX wiekiem*, red. B. Możejko, E. Barylewska-Szymańska, Gdańsk 2012, s. 147.

¹⁷ A. Kowalczyk, *Naczynia kamionkowe z Poznania...*, s. 197.

Ryc. 3. Udział poszczególnych kategorii stanowisk archeologicznych z nowożytną ceramiką kamionkową (oprac. A. Kowalczyk)

Fig. 3. Proportions of different categories of sites with modern-period stoneware (compiled by A. Kowalczyk)

północnej pierzei placu Teatralnego fragmenty naczyń kamionkowych stanowią 1,3% całości zbioru ceramiki datowanej od drugiej połowy XVI do pierwszej połowy XX w., natomiast w zespole z najstarszej fazy użytkowania terenu, datowanym na drugą połowę XVI–pierwszą połowę XVII w., jest to 0,2%¹⁸.

O zorganizowanym handlu nowożytną kamionką, przynajmniej do połowy XVIII w., można mówić wyłącznie w największych miastach na Pomorzu (czyli Gdańsku, Elblągu, Szczecinie i Kołobrzegu) i w najbliższej okolicy ośrodków garncarskich na Łużycach (np. Trzebiela) oraz Dolnym Śląsku (np. Bolesławca¹⁹). Występowanie kamionki wzdłuż zachodniej granicy Polski związane jest z jej dystrybucją głównie z pracowni saksońskich, łużyckich i dolnośląskich szlakami wodnymi — Bobrem, Nysą Łużycką, dalej zaś Odrą na północ²⁰. Część naczyń, szczególnie te bogato zdobione, o walorach artystycznych, należy uznać za pamiątki z podróży, prezenty lub elementy zastawy przywożone przez przybyszy z terenów, na których produkowano i powszechnie używano tego typu ceramiki²¹. Niektóre zaś, zwłaszcza niewielkie, niezdobione, bezuche flaszki, flakoniki, naczynia kolbowate lub miniaturowe garnki mogły stanowić opakowania medykamentów, przypraw lub napitków²². Występowanie kamionki nowożytnej w środkowo-zachodniej części Polski (głównie w Wielkopolsce), tak jak w przypadku kamionki późnośredniowiecznej świadczy o kontaktach mieszkańców tych terenów z miastami nadmorskimi, śląskimi i innymi niemieckimi, w których wytwarzano

¹⁸ M. Starski, *Nowożytne naczynia z badań północnej pierzei placu Teatralnego w Warszawie*, Archeologia dawnej Warszawy, t. 3, red. W. Pela, Warszawa 2013, s. 164.

¹⁹ Por. A. Bober-Tubaj, A. Olejniczak, op. cit., s. 23.

²⁰ E. Cnotliwy, *Importy ceramiczne...*, s. 242; A. Kowalczyk, *Późnośredniowieczna i nowożytna ceramika kamionkowa z Poznania*, „Archeologia Historica Polona”, t. 20, 2012, s. 205; tenże, *Naczynia kamionkowe z Poznania...*, s. 208; S. Krabath, op. cit., s. 309; M. Mackiewicz, *Nowożytna ceramika artystyczna z badań archeologicznych przy kościele św. Piotra i Pawła na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu*, [w:] *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Nowożytny cmentarz przy kościele św. Piotra i Pawła na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu (lata 1621–1670)*, Wratislavia Antiqua, t. 17, red. A. Pankiewicz, Wrocław 2012, s. 136.

²¹ Por. E. Cnotliwy, *Importy ceramiczne...*, s. 213, 243–244.

²² B.-G. Reineking von Bock, *Steinzeug*, Köln 1986, s. 412; B. Glinkowska, współprac. M. Karpiński, T. Orawiec, T. Szwed, op. cit., s. 65, 104; E. Cnotliwy, *Archeologia zamku książąt pomorskich w Szczecinie*, Szczecin 2014, s. 287; A. Kowalczyk, *Naczynia kamionkowe z Poznania...*, s. 50.

kamionkę; była tam popularna i tam ją sprzedawano²³. Natomiast w centralnej i wschodniej części obecnej Polski fragmenty naczyń kamionkowych znajduwane są na pojedynczych stanowiskach archeologicznych: w Płocku²⁴, Warszawie²⁵, Nowym Korczynie²⁶, Krakowie²⁷ i na zamku w Inowłodzu²⁸. Przez te miasta w czasach nowożytnych przebiegały główne szlaki handlowe, łączące je z ośrodkami pomorskimi, m.in. Wisłą, którą w tamtym kierunku transportowano zboże²⁹, oraz w mniejszym stopniu z zachodnią Europą, drogami lądowymi przebiegającymi ze wschodu na zachód.

Przypuszczalnie na większości terenów obecnej Polski (z wyłączeniem Pomorza, Dolnego Śląska, części Łużyc i obecnej ziemi lubuskiej) dopiero od połowy XVIII stulecia ceramika kamionkowa, i to tylko z kilku wytwórni, była przedmiotem zorganizowanego handlu. Poświadczają to chociażby oferty sprzedaży bolesławieckich dzbanków do kawy, mleka i śmietany na Jarmarkach św. Dominika w Gdańsku, zamieszczone w gazecie ogłoszeniowej w latach 1770, 1771, 1785, 1790, 1810, oraz ogłoszenia o sprzedaży kamionki angielskiej³⁰. O handlu kamionką w Poznaniu świadczą np. informacja z inwentarza pośmiertnego sporządzonego w 1788 r. po tamtejszym kupcu, Bernardzie Geislerze, w którego kramie spisano 396 wyrobów kamionkowych z Bolesławca³¹. W Warszawie naczynia „kamienne” z Bolesławca pod koniec lat czterdziestych XIX w. można było kupić m.in. w sklepie Fryderyka Strosberga przy ul. Senatorskiej. Już wówczas „wyroby kamionkowe bunzlanckie” cieszyły się w Warszawie dużą popularnością³². Od XVIII w. naczynia kamionkowe często używane były jako opakowania różnych towarów, np. w Poznaniu w inwentarzu pośmiertnym z lat 1758–1764 po kupcu Tomaszu Jagwitu odnotowano „80 dzbanków od wody zelcerskich”³³. Poświadczają to serie butelek, miniaturowych garnków, bezuchych flasz, flakoników i naczyń kolbowatych znajduwane na wielu nowożytnych stanowiskach archeologicznych, chociażby w Gdańsku, Szczecinie, Bierzwniku, Poznaniu, Międzyrzeczu, Krośnie Odrzańskim³⁴.

Odkrywane w Polsce nowożytnie naczynia kamionkowe produkowane były w kilkunastu najważniejszych europejskich ośrodkach zlokalizowanych w Nadrenii, Westerwaldzie, Hesji, południowej Dolnej Saksonii, Saksonii, na Łużycach, Dolnym Śląsku i w środkowo-zachodniej

²³ Por. A. Kowalczyk, *Naczynia kamionkowe z Poznania...*, s. 189–193.

²⁴ Informacji udzieliła dr Magdalena Bis z Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

²⁵ M. Starski, *Nowożytnie naczynia...*, s. 164–167.

²⁶ M. Myszka, K. Tunia, *Aus dem 16. und 17. Jh. Stammende Steinzeuggefäße aus Nowy Korczyn, Kreis Busko-Zdrój*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 64, 2012, s. 397–409.

²⁷ D. Niemiec, P. Nocuń, K. Nowak, A. Szyber, M. Wojenka, *Stratygrafia nawarstwień kulturowych w zachodniej części ogrodu profesorskiego UJ w Krakowie*, [w:] *Nawarstwienia historyczne miast*, red. M. Wardas-Lasoń, Kraków 2011, s. 255.

²⁸ J. Augustyniak, *Zamek w Inowłodzu*, Łódź 1992, s. 71.

²⁹ Por. M. Myszka, K. Tunia, op. cit., s. 408–409.

³⁰ A. Oniszczyk, *Życie odbite w naczyniu. Konsumpcja luksusowa i codzienna w Gdańsku w XVII–XIX wieku na podstawie naczyń ceramicznych z terenu centrum dominikańskiego i kwartalu Długi Targ — Powroźnica 1*, Warszawa 2013, s. 126, 135–137 https://www.academia.edu/5144783/%C5%BBycie_odbite_w_naczyniu_Konsumpcja_luksusowa_i_codzienna_w_Gda%C5%84sku_w_XVII_XIX_wieku_na_podstawie_naczy%C5%84_ceramicznych_z_terenu_Centrum_Dominika%C5%84skiego_i_kwarta%C5%82u_D%C5%82ugi_Targ_Powro%C5%BAnica_Tom_I (dostęp 26.11.2016 r.).

³¹ A. Kowalczyk, *Naczynia kamionkowe z Poznania...*, s. 183–184.

³² E. Kowicka, *Sprzedac! Kupić! Sklepy warszawskie z artykułami domowymi 1830–1870*, Warszawa 1998, s. 97–98.

³³ A. Kowalczyk, *Jakie wody mineralne w XVIII i XIX w. pijali mieszkańcy Ostrowa Tumskiego w Poznaniu*, „Ecclesia. Studia z dziejów Wielkopolski”, t. 7, 2012, s. 153.

³⁴ A. Kowalczyk, *Naczynia kamionkowe z Poznania...*, s. 47–50, 147–151, 170–171, 204, tam dalsza literatura.

Anglii (ryc. 1). Od innych wyrobów glinianych odróżnia się je zazwyczaj bez większych problemów. Trudności sprawia identyfikacja miejsc produkcji badanych fragmentów kamionki, w mniejszym zaś stopniu określenie ich datowania.

W północno-centralnej Polsce w czasach nowożytnych najczęściej użytkowano kamionkę westerwaldzką. W miastach nad Zatoką Gdańską (Gdańsk, Puck) i Zalewem Wiślanym (Elbląg) ceramice westerwaldzkiej towarzyszą naczynia produkowane w Nadrenii (w Siegburgu, Frechen, Kolonii, Akwizgranie i przede wszystkim w Raeren), w niewielkiej liczbie naczynia toczone na Dolnym Śląsku (w Bolesławcu), w środkowo-zachodniej Anglii (w Fulham, Londynie, Nottingham i Bristolu) i w Dolnej Saksonii (Duingen) oraz sporadycznie kamionka łużycka (z Mużakowa). W Gdańsku, jak zauważyła Joanna Dąbal, od drugiej połowy XVI w. stopniowo zmniejsza się liczba naczyń z Siegburga przy jednoczesnym wzroście wyrobów z Raeren, a później z Westerwaldu³⁵. Natomiast w północno-zachodniej Polsce, m.in. w Szczecinie³⁶, Stargardzie³⁷, Bierzwniku³⁸, z kamionką łużycką (z Trzebiela, Mużakowa) i dolnośląską (z Bolesławca) współwystępują wyroby westerwaldzkie. Znajdowane są także pojedyncze naczynia z zachodniej Saksonii (z Waldenburga) oraz z Nadrenii (z Kolonii, Raeren i Siegburga). Duża różnorodność kamionki na tym obszarze, a w szczególności w Szczecinie³⁹, spowodowana jest jego położeniem na skrzyżowaniu dwóch szlaków handlowych, którymi rozprawdzano kamionkę — z zachodu drogą morską, z południa Nysą Łużycką i Bobrem, dalej zaś Odrą⁴⁰.

W środkowo-zachodniej Polsce (głównie w Wielkopolsce) znaleziskom kamionki łużyckiej (przede wszystkim z Trzebiela, w mniejszym stopniu z Mużakowa) i dolnośląskiej, towarzyszą naczynia z Westerwaldu i środkowo-zachodniej Anglii, oraz pojedyncze egzemplarze naczyń z zachodniej Saksonii, Nadrenii i Hesji.

Na Dolnym Śląsku, we wschodnich Łużycach i obecnej ziemi lubuskiej, z racji bliskości ośrodków garncarskich w Bolesławcu, Trzebielu i Mużakowie, dominują znaleziska fragmentów naczyń kamionkowych produkowanych w tych miejscowościach. Poza tym stwierdzono kamionkę z zachodniej Saksonii, incydentalnie z Nadrenii. Wyroby westerwaldzkie znajdowane są w północnej części obecnej ziemi lubuskiej — w Gorzowie Wielkopolskim⁴¹, Bledzewie⁴² i Międzyrzeczu⁴³ oraz niekiedy na Dolnym Śląsku, we Wrocławiu⁴⁴ i w wieży książęcej w Sie-dlęcinie⁴⁵.

We wschodniej części kraju kamionka nowożytna (głównie westerwaldzka i dolnośląska) występuje w niewielkiej liczbie, w pojedynczych miejscowościach.

Na obszarze dzisiejszej Polski kamionka z niektórych ośrodków garncarskich odkrywana jest w niewielu miejscowościach lub zupełnie nie występuje. Dotychczas nowożytną kamionkę

³⁵ J. Dąbal, *Naczynia kamionkowe na stołach...*, s. 148.

³⁶ E. Cnotliwy, *Importy ceramiczne...*; tenże, *Archeologia zamku książąt...*

³⁷ K. Kwiatkowski, M. Majewski, *Wyroby ceramiczne okresu nowożytnego*, [w:] *Badania zachodniej części kwartalu V*, Archeologia Stargardu, t. 1, red. K. Kwiatkowski, Stargard 2012, s. 116, ryc. III.38.2; M. Burdziej, *Odkrycia i badania archeologiczne*, „Stargardia”, t. VII, 2013, s. 334, 357, 394, il. 52:6, 7.

³⁸ A. Gwoździk, „Kamionka znad dolnej Warty na tle środkowoeuropejskim”, Poznań 1999, mpis pracy magisterskiej w Instytucie Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; M. Szymański, „Ceramika kamionkowa z byłego opactwa cysterskiego w Bierzwniku”, Poznań 2009, mpis pracy magisterskiej, tamże.

³⁹ E. Cnotliwy, *Importy ceramiczne...*

⁴⁰ Por. A. Kowalczyk, *Ceramika kamionkowa w Polsce...*, s. 139.

⁴¹ A. Gwoździk, op. cit., s. 112–113.

⁴² Tamże, s. 107–111.

⁴³ Tamże, s. 183–184.

⁴⁴ M. Mackiewicz, *Nowożytna ceramika artystyczna...*, s. 133–134, ryc. 1: 1b, 1c, 1d.

⁴⁵ Informacji udzieliła mgr Barbara Glinkowska z Muzeum Ceramiki w Bolesławcu.

z Siegburga stwierdzono w Pucku⁴⁶, Gdańsku⁴⁷, Elblągu⁴⁸, Poznaniu⁴⁹ i Nowym Korczynie⁵⁰. Naczynia kamionkowe najprawdopodobniej z Akwizgranu (lub Raeren) odkryto w Gdańsku⁵¹, naczynia wyprodukowane w Raeren — w Gdańsku⁵², Elblągu⁵³, Chojnicach⁵⁴ i Szydłowcu Śląskim⁵⁵, z Frechen lub Kolonii w Poznaniu⁵⁶, z Frechen w Gdańsku⁵⁷, Rębieleczu (oddalonym od Gdańska na południe o około 25 km⁵⁸) i Szydłowcu Śląskim⁵⁹, z Kolonii w Kołobrzegu⁶⁰, Gdańsku⁶¹, Elblągu⁶² i w Inowłodzu⁶³. Kamionkę produkowaną w Dippoldiswalde rozpoznano w zbiorze z klasztoru cysterskiego w Bierzwniku⁶⁴ i z Trzebiela⁶⁵. Pojedyncze naczynia lub ich fragmenty z Duingen odkryto w Gdańsku⁶⁶, Elblągu⁶⁷, Helu⁶⁸ i Warszawie⁶⁹. Kamionkę Böttgera rozpoznano w Poznaniu⁷⁰, natomiast tzw. „dzbanki miodowe z Rochlitz”, łączone

⁴⁶ M. Starski, *Badania archeologiczne na rynku miejskim w Pucku*, [w:] *XVI Sesja Pomorzoznawcza, Szczecin 22–24 listopada 2007 r.*, cz. 2: *Od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych*, Acta Archaeologica Pomoronica, t. III, red. A. Janowski, K. Kowalski, S. Słowiński, Szczecin 2009, s. 322, ryc. 12:3.

⁴⁷ J. Dąbał, *Naczynia kamionkowe na stolach...*, s. 148–153.

⁴⁸ T. Nawroński, *Przyczynek do znajomości...*, s. 185.

⁴⁹ A. Kowalczyk, *Kamionkowa snella z Poznania*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 11, 2010, s. 165–170.

⁵⁰ M. Myszką, K. Tunia, op. cit., s. 398–407.

⁵¹ B. Kościński, *Badania w obrębie średniowiecznego portu gdańskiego (stan. 103 — Zielona Brama w Gdańsku)*, [w:] *XIII Sesja Pomorzoznawcza*, cz. II: *Od średniowiecza do czasów nowożytnych*, red. H. Paner, M. Fudziński, Gdańsk 2003, s. 364.

⁵² A. Oniszczyk-Rakowska, *Ceramika naczyniowa w Gdańsku w XVII–XVIII wieku. Materiały z wykopalisk na terenie przyszłego centrum dominikańskiego i hotelu „Rezydent” a inwentarze pośmiertne*, [w:] *XV Sesja Pomorzoznawcza. Materiały z konferencji 30 listopada–02 grudnia 2005*, red. G. Nawrońska, Elbląg 2007, ryc. 15; J. Dąbał, *Naczynia kamionkowe na stolach...*, s. 156–159; A. Oniszczyk, op. cit., s. 87.

⁵³ T. Nawroński, *Przyczynek do znajomości...*, s. 185.

⁵⁴ M. Garas, Ł. Trzcziński, *Badania archeologiczne na dziedzińcu Kolegium Jezuickiego w Chojnicach*, „Zeszyty Chojnickie”, t. 25, 2010, s. 25, ryc. 11:10.

⁵⁵ J. Szaj, *Dwa kamionkowe dzbanki ze zbiorów Działu Sztuki Muzeum Śląska Opolskiego*, „Opolski Rocznik Muzealny”, t. XXII, 2016, s. 38–40.

⁵⁶ M. Poklewska-Kozielińska, *Ceramika naczyniowa*, [w:] *Średniowieczny system obrony miasta Poznania. Odcinek północno-zachodni. Wyniki badań archeologicznych*, red. P. Pawlak, Poznań 2013, s. 22.

⁵⁷ B. Kościński, op. cit., s. 364; J. Dąbał, *Naczynia kamionkowe na stolach...*, s. 156.

⁵⁸ A. Ostasz, P. Owczarek, M. Waś, *Sprawozdanie z badań ratowniczych na stanowisku wielokulturowym w Rębieleczu, stanowisko 16, AZP 16-44/104, gm. Pszczółki, woj. pomorskie*, [w:] *Raporty 2005–2006*, red. S. Kadrów, Warszawa 2011, s. 26.

⁵⁹ J. Szaj, op. cit., s. 35–38.

⁶⁰ Z. Polak, M. Rębkowski, B. Wywrot-Wyszowska, *Ceramika, wyroby skórzane oraz przedmioty wykonane z innych surowców*, [w:] *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu*, t. 5, red. M. Rębkowski, Kołobrzeg 2010, s. 112.

⁶¹ J. Dąbał, *Naczynia kamionkowe na stolach...*, s. 156.

⁶² T. Nawroński, *Późnośredniowieczne dzbanki kamionkowe z terenu Polski z wyobrażeniami twarzy*, „Kw.HKM”, R. XXXV, 1987, nr 4, s. 680–681; tenże, *Probleme Archäologischer Untersuchungen der Altstadt in Elbing*, [w:] *Archaeologia Elbingensis*, t. 2, red. A. Czacharowski, T. Nawroński, Gdańsk 1992, s. 48, tabl. 4:1.

⁶³ J. Augustyniak, op. cit. s. 71.

⁶⁴ A. Gwoździak, op. cit., s. 147; M. Szymański, op. cit., s. 72.

⁶⁵ A. Kowalczyk, S. Kałagate, op. cit., s. 85.

⁶⁶ B. Kościński, op. cit., s. 367, 370; A. Oniszczyk, op. cit., s. 46.

⁶⁷ Kufel znany z autopsji dzięki uprzejmości dr Mirosława Marcinkowskiego z Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu.

⁶⁸ J. Dąbał, *Hel, stanowisko 11. Stan i perspektywy badań miasta portowego*, [w:] *Gdańskie Studia Archeologiczne*, t. 3, red. L. Czerniak, Gdańsk 2013, s. 275.

⁶⁹ M. Starski, *Nowożytnie naczynia...*, s. 165.

⁷⁰ A. Kowalczyk, *Naczynia kamionkowe z Poznania...*, s. 33–34.

ostatnio z garncarniami w Waldenburgu⁷¹, stwierdzono w Poznaniu⁷² i najprawdopodobniej w Stargardzie⁷³.

Rewolucyjne przemiany zapoczątkowane w XVI w. przez garncarzy z Kolonii i Frechen przejawiały się produkcją bogato zdobionych, nowych form naczyń. Wraz ze zmianą miejsca zamieszkania przez rzemieślników rozprzestrzeniła się produkcja kamionki artystycznej⁷⁴. Mistrzowie garncarstwa ze znacznie oddalonych ośrodków, tocząc i dekorując własne wyroby, inspirowali się oryginalną ornamentyką kamionki nadreńskiej i westerwaldzkiej. W większości ośrodków garncarskich, równocześnie z produkcją kamionki artystycznej wytwarzano też inne przedmioty, głównie pojemniki do przechowywania, stanowiące czasem opakowania, m.in. butle, naczynia kolbowate i miniaturowe bezuche garnki.

Nowożytny naczynia kamionkowe o bogatym zdobnictwie nie były produkowane tak powszechnie jak formy późnośredniowieczne. Wymagały one od garncarzy trudnych w wykonaniu i czasochłonnych elementów dekoracyjnych, dlatego nawet w największych europejskich ośrodkach portowych nie są one znajdowane w tak dużej liczbie jak wytwarzane masowo, proste kamionkowe naczynia późnośredniowieczne. Na naczyniach z drugiej połowy XVI i z XVII w. częste są plastyczne aplikacje, malowanie m.in. kobaltem i manganem. Misternie zdobione wyroby były znacznie droższe od nieornamentowanych⁷⁵. Te pierwsze należy uznać za ekskluzywne, często wykonywane z określoną dekoracją na specjalne zamówienia⁷⁶. Ich występowanie na jednych parcelach, czy w ramach wydzielonych obiektów, czasami w znacznej liczbie, przy prawie zupełnym braku tych naczyń na innych działkach w tej samej miejscowości wskazuje — jak zauważył Tadeusz Nawroński — że ich użytkownikami „byli ludzie o wyrobionym smaku, majątni, umiejący podkreślić swoją pozycję społeczną poprzez posiadanie cennych, niepowtarzalnych wyrobów rzemiosła garncarskiego”⁷⁷. Dzięki określonym motywom zdobniczym można było też zaakcentować przekonania religijne czy polityczne.

W czasach nowożytnych kilkakrotnie zmieniał się asortyment wytwarzanych naczyń kamionkowych i ich ornamentyka. Wpływ na to miały ogólnoeuropejskie tendencje w zakresie rozwoju form i zdobnictwa naczyń ceramicznych, szklanych oraz cynowych. Zmiany te podyktowane były z jednej strony modą i upowszechnieniem się spożywania nowych trunków, z drugiej zaś konkurencją w postaci tańszych naczyń fajansowych oraz później porcelanowych.

W drugiej połowie XVI w. przestają być produkowane popularne wcześniej dzbany o smukłym, owoidalnym brzuścu, falistej stopce, wysokiej szyjce rozszerzającej się w kierunku wylewu i uchu osadzonym na szyjce. Ich miejsce zajmują dzbany kuliste o cylindrycznej szyjce, na niskiej pierścieniowatej stopce, oraz dzbany gruszkowate i owoidalne. W tym czasie zanika prawie zupełnie produkcja kamionkowych kubków i pucharków, w ich miejsce toczono kufle. Wytwarzane są pojemniki ekskluzywne, o wyjątkowym zdobieniu i oryginalnych, niespotykanych wcześniej formach, m.in. dzbany o trójdzielonym cylindrycznym brzuścu, niekiedy z nisko umieszczonym rurkowatym wylewem (*snelle, pulle*). Dużą grupę stanowią proste wyroby do przechowywania, podawania na stół lub naczynia będące opakowaniami, tzn. dzbany o wąskich, smukłych szyjkach z dużym uchem, butle, manierki, słoiczki, naczynia kolbowate, miniaturowe garnki, puszki.

W XVIII w. naczynia kamionkowe produkowane w wiodących ośrodkach przestają być bogato zdobione. Zamiast stosować misternie wykonane, naklejane nakładki, dekorowano je

⁷¹ S. Kałagate, op. cit., s. 288–289.

⁷² A. Kowalczyk, *Poznańskie dzbanki miodowe z Rochlitz*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. XVII, s. 185–193.

⁷³ K. Kwiatkowski, M. Majewski, op. cit., s. 17.

⁷⁴ T. Nawroński, *Przyczynek do znajomości...*, s. 171–172.

⁷⁵ Por. tamże, s. 186.

⁷⁶ E. Kilarzka, *Kamionka. Katalog zbioru Muzeum Narodowego w Gdańsku*, Gdańsk 1991, s. 22–35.

⁷⁷ T. Nawroński, *Przyczynek do znajomości...*, s. 172.

odciskami stempli pozostawiającymi wzory geometryczne, których z czasem nie podkreślało już precyzyjne malowanie kobaltem lub manganem, a tylko niestarannie wykonane tymi farbami plamy.

Upowszechnienie spożywania kawy i herbaty już pod koniec XVII w.⁷⁸ także wpłynęło na zmiany w asortymencie naczyń kamionkowych. Sporym popytem cieszyły się produkowane w Bolesławcu dzbany, imbryczki do parzenia i serwowania kawy oraz herbaty, a także dzbanuszki do mleka. Od drugiej połowy XVIII w. sprowadzano również naczynia kamionkowe ze środkowo-zachodniej Anglii, głównie talerze i czarki⁷⁹. Inną grupę stanowiły proste naczynia zasobowo-przetwórcze, tzw. kuchenne, m.in. garnki, słoje, misy, duże butle. Wyroby te były powszechnie używane na terenie Polski w XIX w.

Pod koniec XVIII i w pierwszej połowie XIX w. dużą popularnością cieszyły się lecznicze wody mineralne sprowadzane w specjalnych butelkach, głównie z Bad Ems, Niederselters, Bad Friedrichshall, Bad Kissingen w Niemczech i z Františkovy Lázně, Mariánské Lázně, Karlovy Vary, Bilina, Zaječice oraz Bylany-Malé Březno w Czechach⁸⁰. Fragmenty pojemników kamionkowych po wodach mineralnych, a także w mniejszym stopniu po napojach alkoholowych, odkrywane są w wielu rejonach dzisiejszej Polski, jednak publikowane dotychczas z niewielu miejscowości, m.in. z Gdańska⁸¹, Stargardu⁸², Poznania⁸³, Warszawy⁸⁴, Wrocławia⁸⁵, Oleśnicy⁸⁶.

Podsumowując, można stwierdzić, że nowożytne naczynia kamionkowe znajdowane są głównie w zachodniej części dzisiejszej Polski i w miastach nadbałtyckich. Na pozostałym obszarze występują zazwyczaj w niewielkiej liczbie, na niewielu stanowiskach. Poza Trzebielem i Bolesławcem oraz ich ośrodkami satelitarnymi naczynia są importami, klasyfikowanymi głównie jako wyroby ekskluzywne, poświadczające wysoki status majątkowy ich użytkowników.

Podstawą przedstawionych ustaleń są głównie materiały publikowane. W związku z tym, w miarę prezentacji nowych lub dotychczas nieopublikowanych zbiorów ceramiki zawierających ułamki nowożytnych naczyń kamionkowych, wnioski co do zasięgu i skali występowania wyrobów z poszczególnych ośrodków garncarskich na terenie dzisiejszej Polski mogą ulec korekcie. Niemniej już uzyskane dane pozwalają w miarę precyzyjnie wskazać obszary, na których wśród różnych kategorii zabytków archeologicznych można się spodziewać znalezienia tego gatunku ceramiki.

Adres Autora:

dr Andrzej Kowalczyk

Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

Dziedkanowice 32

62-261 Lednogóra

akow@interia.eu

⁷⁸ Por. A. Oniszczyk, op. cit., s. 197; E. Wendland, *Kawa, herbata i czekolada. Nowe napoje w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej — ich wpływ na życie codzienne*, Toruń 2008; zob. też rec. tej pracy: A. Głowacka, „Kw.HKMP”, R. LVIII, 2010, nr 3–4, s. 452–454.

⁷⁹ J. Dąbał, *Brytyjskie wyroby ceramiczne...*, s. 323–324.

⁸⁰ Por. E. Drużyłowski, *Woda mineralna z Karlsbadu, Eger, Ems i Selters w XIX wieku w Oleśnicy. Świadectwo archeologiczne*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 51, 2009, s. 345–350; A. Kowalczyk, *Jakie wody mineralne...*; I. Wojciechowska, *Aqua fons vitae... — o nowożytnych pojemnikach do wody mineralnej ze zbiorów Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Stargardzie*, „Stargardia”, t. IX, (2014) 2015, s. 171–200.

⁸¹ A. Oniszczyk, op. cit., s. 84–86.

⁸² I. Wojciechowska, op. cit.

⁸³ A. Kowalczyk, *Jakie wody mineralne...*

⁸⁴ M. Starski, *Nowożytne naczynia...*, s. 165–167.

⁸⁵ M. Mackiewicz, *Nowożytna ceramika artystyczna...*, s. 146–147.

⁸⁶ E. Drużyłowski, op. cit.

MODERN-PERIOD STONEWARE EXCAVATED IN POLAND

Archaeological excavations in late-mediaeval and newer sites reveal fragments of stoneware among other ceramics. For forty years stoneware has been an object of interest for the ever increasing circle of Polish archaeologists researching historic periods.

Publications on modern-period finds of stoneware from the present territory of Poland concern 52 places (fig. 1). An analysis of the map of the sites indicated that stoneware had been found mostly in western Poland and Baltic-coast towns. Most of the finds come from towns (over 49%) (fig. 3), with significant percentages from monasteries (over 14%) and castles (12.28%).

Leaving aside production centres (e.g. Bolesławiec and Trzebiel), most stoneware dishes were excavated in Baltic-coast towns. Inland areas, far from pottery centres and from the coast, had limited access to modern-period stoneware.

Therefore, systematic stoneware trade until the mid-18th c. can be assumed to have functioned only in the largest towns of Pomerania (Gdańsk/Danzig, Elbląg/Elbing, Szczecin/Stettin, Kołobrzeg/Kolberg), in the vicinity of pottery centres in Lusatia and in Lower Silesia. The finds of stoneware along the present western border of Poland are connected with its distribution by the rivers Bóbr/Bober, Nysa Łużycka/Lausitzer Neisse and Odra/Oder from production centres in Saxony, Lusatia and Lower Silesia.

Sites in present-day Poland reveal modern-period stoneware manufactured in some of the most significant European production centres in Rhineland, Westerwald, Hesse, southern Lower Saxony, Lusatia, Lower Silesia and mid-western England (fig. 1).

In central and northern Poland Westerwald stoneware was used most frequently. In the towns on the Gdańsk Bay, Westerwald stoneware dishes were found along with Rhineland, Silesian and English products and single Saxon and Lusatian items. In north-western Poland, on the other hand, Lusatian and Silesian products were excavated, with some addition of Westerwald and English stoneware, and rare Saxon, Rhineland and Hesse items. In south-western Poland, due to the closeness of the pottery centres in Bolesławiec, Trzebiel and Mużaków, most finds were fragments of vessels produced there. In eastern Poland isolated items of modern-period stoneware were found in few places.

The overview presented in the article is based on published research, therefore conclusions as to the distribution of stoneware from different production centres across Poland may need to be modified after the publication of new finds. Nevertheless, the data available now point to locations in which this type of ceramics can be expected to be revealed by further excavations.

Translated by
Izabela Szymbalska

Słowa kluczowe: kamionka, kamionka nowożytna, ceramika nowożytna

Key words: stoneware, modern-period stoneware, modern-period ceramics